

Tarih Boyunca Maraş Şehri'nin Gelişmesini Etkileyen Faktörler

The Factors What Is Affecting The Developing Of Maraş City During History

Kemalettin KOÇ*

ÖZET

Bu çalışmada; tarih boyunca Maraş şehrinin gelişmesini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Maraş'ın şehir olarak gelişmesinde iktisadi özellikleri, sosyal ve kültürel özellikleri, coğrafi özellikleri ve iklim özellikleri önemli rol oynamıştır.

Maraş, Anadolu'yu Ortadoğu'ya bağlayan çok önemli bir konumda kurulmuştur. Burası Anadolu'nun yerleşen milletlerden özelliğindedir. Stratejik önemi komutanların burayı sürekli elde tutmak istemelerine yol açmıştır. Buraya yerleşen milletlerden özellikle Türkler, sürekli el değiştirme nedeniyle talan olan topraklarına aldırılmadan, kendilerini burada yaşamının zorluğuna alıştırmışlardır. Bu milletler Anadolu'nun bir sınır şehri olan Maraş'ta her türlü olumsuzluğa rağmen kalmayı istemişlerdir. Ilıman iklimi ve topraklarının verimliliği şehirde her türlü bitkinin yetişmesine imkân tanımıştır. Bunun yanında coğrafi olarak insan yerleşmelerine uygunluğu ve uluslar arası yollar üzerinde bulunması şehirleşmeyi kolaylaştırmıştır.

Eskiden Maraş, işlek çarşısı ve canlı bedestenleriyle bir ticaret merkezi idi. Maraş'tan Çukurova'ya, Suriye'ye, Irak'a, Kuzey ve Orta Anadolu'ya kervanlar çıkardı. Toroslardan Suriye ve Irak'a geçen orduların ihtiyaçları buradan karşılanırdı. Anadolu'nun her tarafından gelen kervanlar, Maraş Bedesteni'nde yüklerini tuttuktan sonra bunları dört bir tarafa dağıtırlardı.

1563 tarihli Maraş tahrir defterinde, Maraş'ta boyahane, kırıshane, debbağ hane, macun hane, değirmen gibi çeşitli malların imal edildiği yerler ile bunların satıldığı dükkânlar ve bir bedesten bulunduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde tarım ve hayvancılık önemli bir yer tuttuğu kaydedilmiştir. Ayrıca bu dönemde, Maraş'ın eteklerine kurulduğu Ahır Dağı'nın Küçük Göl mevkiinde, her sene Haziran ayının birinci gününden başlayıp yedi sekiz gün devam eden panayır kurulurdu.

XVI. yüzyılda Maraş'ta şehirde boyacılıkla alâkalı olduğu tahmin edilen 11 adet de basmahane bulunduğu kaydedilmiştir. XVII. yüzyıl başlarında dokumacılık, boyacılık ve kırmızı pamukluların üretiminin devam etmekte olduğu bildirilmektedir. Yine bu yüzyıl itibarıyla, Maraş'ın iri ve sulu narının çevre illere gönderildiği belirtilmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Maraş'ın geliri tek başına bir vezire yetmeyecek kadar azdı. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, şehirde pirinç, mısır, kuş darısı, çavdar, nohut, fasulye, bakla, patates üretimi yoğun şekilde yapıyordu. Ayrıca zeytin, acı badem, üzüm bağları, fıstık, cecri ağaçları, zerdali yetiştirilip ihraç ediliyordu. Maraş Mutasarrıflığı'na atanan Yahya Dede Paşa'nın teşvikleriyle 1884 yılında şehirde, 2 milyondan fazla melengiç ağacının fıstık aşlaması gerçekleştirilerek, önemli bir gelir kaynağı sağlanmıştır. Aynı dönemde şehirde, ekonomik değeri olan birçok hayvan yetiştirilmiştir. 1910'lu yıllarda, Maraş'ın ihracatı, ithalatından üç katından fazladır. Bu dönemde şehrin ekonomisi, kendi kendine yeten ve üretim fazlasını ihraç eden bir yapıya sahiptir. Bu özelliği Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam etmiştir.

Maraş, konum itibarıyla, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Anadolu'ya bağlayan kervan yolu üzerinde yer almıştı. Bu da ticarete bir hareket getiriyordu. Şehirdeki canlı ticaret hayatı, ikinci bir bedesten kurma ihtiyacını doğurmuştu. Bu amaçla XVII. yüzyılın başlarında, Yeni Bedesten (Aşağı Bedesten) inşa edilmiştir. Bu dönemde Maraş'tan yüklenen ticaret kervanları Halep'e mallarını indirir, buradan mal yükleyerek tekrar Maraş'a gelirlerdi.

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Maraş'ta dokumacılık, dericilik, saraççılık, kuyumculuk, demircilik, mobilyacılık, tornacılık ve çeltikçilik alanlarında faaliyetler olduğu görülmektedir. Fakat 1930'a kadar geçen süre içerisinde Maraş ekonomisi, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerindeki insan ve maddi kayıplar yüzünden gerilemiştir.

Maraş'ın yamaçları ağaçlı ve yayla özelliği taşımasına rağmen, şehrin ovasında Maraş biberi denilen yöreye özgü kırmızıbiber yetiştirilir. Aynı zamanda şehrin bu bölümü 4/5'i bataklık olduğundan bu kesimde pirinç ve pamuk ekimi yoğun olarak yapılmıştır. Bu tarihten sonra, özellikle 1945'ten sonra gelişen ekonomisiyle, sattığı malların değeri aldığı malların değerini geçmiştir. Bunun yanında Maraş'ta şeker pancarı ziraatı başlamıştır.

Maraş'ta devlet eliyle açılan ilk tesis 1924'lü yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla bir fabrika açılmıştır. Bunun yanında, 1926 yılında evlerde ve atölyelerde el dokuma tezgâhu tespit edilmiştir. Bu tarihlerden 1950'ye kadar Maraş ekonomisi çeltikçilik ve Adana Milli Mensucat İplik Fabrikası'ndan alınan iplikleri dokuyan tezgâhlar etrafında gelişmiştir. 1950'li yıllarda Maraş'ta yoğun olarak çorap üretimi yapıldığı tespit edilmiştir. 9 Ocak 1956 yılında şehirde imalât sanayinde kurulan ikinci tesis açılmıştır. Bunu diğer fabrikaların ve sanayi sitelerinin açılması izlemiştir.

Maraş'ta 1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de piyasa ekonomisinin uygulanmaya başlamasıyla, sanayileşme altyapısı oluşmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarla birlikte bölgesel ve uluslararası ticarete açılmaya başlamıştır. Şehirde tekstil sanayi gelişmiş ve Organize Sanayi Bölgesi kurulmuştur.

Maraş halkını Dulkadir Türkmenleri ile Beyazıt Türkmenleri oluşturmaktadır. 1950'li yıllardan itibaren köylerden Maraş'a göçler dolayısıyla şehrin nüfusu hızla artmıştır. Bunun yanında ekonomik gelişmeye paralel olarak doğu ve güneydoğu bölgelerimizden yoğun bir göçe tabi olmuştur. Çevre il ve ilçelerden şehre gelen bu insanlar hızla yeni mahallelerin kurulmasına yol açmıştır. Şehir tüm yönlerde doğru genişleme göstermiştir.

* Uzman, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Maraş'ın her alanda başarı sağlamasında kendi gelenek ve göreneklere önemli ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Şehir halkı kendine özgü sosyal ve kültürel değerleri ile atılgı, cesur, dürüst, ticarî cesareti ile devletine, milletine sahip ve bağlı olmuştur. Bu sosyal temel, insanların şehirlerine sahip çıkarak daha fazla üretim yapma ve pazarlama yollarını açmalarına imkân sağlamıştır.

Maraş halkındaki değerler bütünü, şehrin sosyal hayatını belirlemiş ve şehrin fizikî yapısının temelini oluşturmuştur. Günlük hayat ev, câmi, iş yeri arasında devam ederdi. Bunlara daha sonraları kahvehane eklenmiştir.

Maraş, Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nün kuzeydoğusunda yer almıştır. Ahır Dağı'nın eteklerinde meyilli bir arazi üzerinde olup sulak ve verimli bir ovaya sahiptir. Kale ve çevresinin su merkezlerine yakınlığı ve şehri kontrol edip savunmasının kolaylığı, şehrin buraya kurulmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Gelişme, Şehirleşme, İktisadî Özellikler, Sosyal ve Kültürel Özellikler, Coğrafi Özellikler, İklim Özellikleri.

Çalışmanın türü (araştırma, bildiri, tanıtım, derleme, olgu sunumu): Araştırma

ABSTRACT

This work researches factors that have affected the development of Maraş. These factors have been economic, social, cultural, geographic and climatic.

The city has been on a gate between Anatolia and the Middle East. Because of its strategical importance, commanders wanted to hold this place. Among the different nations, especially the Turks, continued to live despite difficulties and often changing lands. Because of worm weather and arable lands allowed almost all plants to grow within the city. Besides, its geographic aspects and its location on international roads helped the city to become an urban center.

In the past, Maraş was a trade center by its busy downtown and living covered bazaar. From Maraş to Çukurova, Syria, Iraq, North and Middle Anatolia the caravans traveled. The requirements of Army which traveled from Toros mountains to Syria and Iraq provided by this region. After the caravans what traveled from all sides of Anatolian, ought their goods, They conveyed those goods from everywhere.

In 1563 it is painted out that there were places such as dye works, girder work, leather works, paste works, where produced different goods and stores which sold those goods and a covered bazaar. Around the sometime, it is defined that agriculture and stockbreeding had an loom large. Furthermore, in this period, at the Küçük Göl place of the Ahır mountains where is built on the foot of Maraş were organized a fair which started at the first day of June and kept up about seven or eight days.

It is defined that there were eleven print Works as related to dyeing in XVI. Century and textile industry, dyeing and the production of red cottony were continued. In the early XVII. Century in addition to this it is painted out that the big and juicy pomegranate of Maraş were marketed surrounding city. In the XVIII. Century the income of Maraş were no enough as compare with a Vizier's salary. In the last of XIX. Century and in the early of XX. Century, the production of rice, corn, millet, rye, chickpea, bean, broad bean and potato were being made intensively. Furthermore, olive, bitter almond, vineyard, peanut, buckthorn trees, wild almond were being breded and exportet. Yahya Dede Pasha who was appointed to Maraş possessor, in 1884 years, the peanut vaccination of 2 millions over hackberry were carried out and so an important source of income was gotten. Around the sometime, a lot of animal which has a economic value had been breded in city.

In consideration of position Maraş took place on the caravan roads which connected Mesopotamia and North Syria to Anatolia and this condition aroused to trade. Living trade life in the city caused the necessity of a second covered bazaar. So in the early XVII. Century a new covered bazaar had been built. In this priod, The trade caravans which took the road from Maraş.

As it appears from the source, in the early Peublic, textile industry, leather working, saddlery, jewellery, smithery, maker or seller of furniture, turnery ve breeding of rice ranges showed imrovement. But, until 1930, the economy of Maraş deterioraret because of human and material decrement in the periods of world war I and war of independence.

Although Maraş city has a plateau characteristic with wooded hillside, indigenous red pepper as called Maraş pepper has been breded in the plain of the city. Besides, because 4/5 section of city has a bog land rice and cotton planting has been performed intensively. After this period, especially after 1945 due to improving economy, the values of selling goods were more than the values of buying goods. Furthermore sugar beet trade started in Maraş city.

The first foundation which came on stream by government in Maraş city in 1924 were a factory which built by order of Mustafa Kemal Atatürk Besides hand weaving loom had been determined at houses and workshops in 1926. Until from this history to 1950, Maraş economy developed be breeding of rice and 1926. Until from this history to 1950, Maraş economy developed be breeding of rice and 1926. Until from this history to 1950, Maraş economy developed be breeding of rice and workbenches which weaded the thread provided with Adana Milli Mensucat Factory. Moreover, in 1950, it is determined that the socks production made intensively in Maraş city. The second foundation which used in terms of manufacturing pu in comission in nineth January 1956.

In Maraş in 1980's, industrialization substructure occurred, because Turkey had initiated market economy. In 1990 years, it started come in to open to regional and international trade. In city, textile industry developed and industrial zone has been established.

People of Maraş city consist of Dulkadir Turkmens and Beyazıt Turkmens. Days after 1950 tears, the populasyon of city incriased rapidly due to emigration from village to Maraş. Therefore Maraş city had exposed to an intensive emigration wave from east and South east regions in paralled with economic development. These people who came from surrounding city and district caused to construction of new districts. The city enlarged completely.

The own customs of Maraş city played a important and determining role in respect of developing of city completely. With its own social and cultural values. People of Maraş have depended its government and nation by goer, brave trade courage. This social structure have leded to make more production and marketing methods by claiming own city.

The whole characteristics of Maraş people had determined to the social life of city and had composed to basic of city is physical structure. Daily life was keeping going between mosque house and business office Later on coffee hous had been edded to these.

Maraş takes place in North aest of Adana sector of Mediterranean region of Turkey. It has a sloping land and has a watery and fertile plain. The city were built here, because the castle and its surroundings was near to water center and the control and advocacy of city was very easy.

Keywords: Maraş, Development, Urbanization, Economic Aspects, Social and Cultural Aspects, Geographic Aspects, Climatic Aspects..

The type of research (research, proclamation, presentation, compilation, case analysis): Research

Giriş

Önemli yolların kavşağında bulunan Maraş'ın verimli ovaları, doğal akarsuları, zengin bitki örtüsü ve ılıman bir iklimi bulunmaktadır. Bu özellikler, Maraş'ı her dönemde cazibe merkezi yapmış, insanları kendisine çekerek kalıcı bir yerleşim kurulmasına imkân tanımıştır.

Maraş, ilk kurulduğu tarihten itibaren insanların sürekli yerleşimine açık olacak kadar stratejik bir coğrafyada bulunmuştur. Tarihsel dönem içerisinde Hititlerden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar geçen süre içerisinde, Anadolu'yu Ortadoğu'ya bağlayan bir kapı olmuştur. Stratejik konumu anayolların buradan geçmesini sağlamış, bu durum şehrin ekonomisini canlı tutmuştur. İklim özellikleri ile tarıma ve hayvancılığa elverişli olması ekonomiyi daha da canlandırmıştır. Maraş, Cumhuriyet kurulduktan sonra da, her Türk şehrinde olduğu gibi fizikî olarak batıya doğru gelişmeye devam etmiştir.

1. İktisadî Özellikler

1.1. Cumhuriyetten Önce

Ceyhan boyundaki yerleşim birimlerinden biri olan Maraş'ın toprağı, ziraat ve meyve yetiştirmeye elverişlidir. İliman ikliminden dolayı tarımsal şartlar uygun olduğundan her türlü meyve ve hububat üretilmektedir. Toprakta çok miktarda hayvansal ve bitkisel maddeler ve bunların artıkları mevcut olup toprak verimlidir.

Eskiden Maraş, işlek çarşısı ve canlı bedestenleriyle bir ticaret merkezi idi. Maraş'tan Çukurova'ya, Suriye'ye, Irak'a, kuzey ve orta Anadolu'ya kervanlar çıkardı. Toroslardan Suriye ve Irak'a geçen orduların ihtiyaçları buradan karşılanırdı. Anadolu'nun her tarafından gelen kervanlar, Maraş Bedesteni'nde yüklerini tuttuktan sonra bunları dört bir tarafa dağıtırlardı.¹

1563 tarihli Maraş tahrir defterinde, Maraş'ta boyahane, kirışhane, debbağ hane, macun hane, değirmen gibi çeşitli malların imal edildiği yerler ile bunların satıldığı dükkânlar ve bir bedesten bulunduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde bağ, bahçe, bostan ve piyaz, ceviz, arıcılık ve hayvancılıktan elde edilen gelirler ile buğday, arpa, darı, çeltik, susam ve pamuğun şehrin ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu kaydedilmiştir.² Ayrıca bu dönemde, Maraş'ın eteklerine kurulduğu Ahır Dağı'nın Küçük Göl mevkiinde, her sene Haziran ayının birinci gününden başlayıp yedi sekiz gün devam eden panayır kurulması kararlaştırılmıştı.³

XVI. yüzyılda Maraş'ta yüksek üretim düzeyine sahip boyahanelerin geliri 25000 akçeye ulaşıyordu.⁴ Boyahanelerin sayısının 1868 yılında 29, 1876 yılında 32 adet olduğu belirtilmiştir. Şehirde boyacılıkla alâkalı olduğu tahmin edilen 11 adet de basmahane bulunduğu kaydedilmektedir.⁵

XVII. yüzyıl başlarında dokumacılık, boyacılık ve kırmızı pamukluların üretiminin devam etmekte olduğu bildirilmektedir. Yine bu yüzyıl itibariyle, Maraş'ın iri ve sulu nanının çevre illere gönderildiği belirtilmiştir.⁶

¹ A.Saim Emirmahmutoglu, "Bedestenler Şehri: Geçmişte Maraş", **Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua, (Maraş-Adıyaman)**, Sayı: 14, C. 2, Ankara 1963, s.7.

² Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük, **Maraş Tahrir Defteri (1563)**, C.1, Ankara Üniversitesi, Ankara 1988 s. XXXII-XL-XXXVIII.

³ Yinanç ve Elibüyük, s.37.

⁴ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 3. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.188-189.

⁵ Ayhan Doğan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Konya 1999, s.299.

⁶ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, sad. Mümin Çevik, C.9-10, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985, s.142.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Maraş'ın geliri tek başına bir vezire yetmeyecek kadar azdı. Bu yüzden de Maraş çoğunlukla mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir. 1831 yılında ise mukataat hazinesine bağlanarak yöneticileri buradan atanmaya başlanmıştır.⁷

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, şehirde pirinç, mısır, kuş darısı, çavdar, nohut, fasulye, bakla, patates üretimi yoğun şekilde yapılıyordu. Ayrıca zeytin, acı badem, üzüm bağları, fıstık, cehri⁸ ağaçları, zerdali yetiştiriliyordu. Üzümün yarısı taze iken tüketilir gerisinden pekmez, bastık, pestil, samsa, sucuk gibi kışlık yiyecekler yapılmış bal, fıstık, salep, menekşe kuruğu gibi ürünler ihraç ediliyordu.⁹

1900 yılına ait bilgilere göre, Maraş'ta 9645 bağ, 550 bahçe olduğu kaydedilmiştir.¹⁰ Şehirde ilk zeytinlik ise 1870-1880 yılları arasında şehrin güneydoğu kesimlerinde kurulmuş, sonra diğer yerlere dağılmıştır. İslah edilmemiş olan bu zeytinliklerden yüksek verim 1948-1952 yıllarındaki çalışmalarla sağlanmıştır.¹¹ Aynı dönemde şehirde, ekonomik değeri olan birçok hayvan yetiştirilmiştir. Bunlar arasında keçi, koyun, sığır, manda, deve, kısrak, beygir, eşek ve katır bulunmaktadır.¹²

1866 yılına kadar Türkmen aşiretleri, yaylalara çıkarken ve inerken Maraş'tan alışveriş yaparlardı. Maraş'tan alışveriş yapan aşiretlerin sayısının 50.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.¹³ Bu aşiretler arasında; Reyhânîye, Delikanlı, Çelikkanlı, Tecirli, Ulaşlı, Cerid gibi aşiretler bulunmaktaydı. Bu aşiretler Maraş'tan geçerken bir veya iki gün burada kalırlar ve Maraş çarşılarından alışverişlerini yaparlardı.¹⁴ Bu aşiretler yaylalara çıkarken son önemli ticaret merkezi olan Maraş'tan, gerekli olan kapkacak, saraciye eşyaları, "Osmanlı Kaltağı"¹⁵ denilen sırmalı eyer takımları, binit takımları, kepenek¹⁶, külek, hububat, çul, çuval, çadır, bakırdan mutfak eşyaları vs. gibi malzemeleri satın alırlardı. Yayladan inerken ise, hayvanlardan elde ettikleri peynir, çökelek, süt, yağ, koyunyünü, keçi kılı, hayvan derisi ve kasaplık hayvanların satışını yaparlardı. Böylece aşiretler Maraş ticaret hayatına bir hareket getirirlerdi.¹⁷ Fakat Derviş Paşa, Reyhanlı ve Çukurova'daki bu Türkmen aşiretlerini iskâna tâbi tutunca şehirdeki iktisadi canlılık azalmıştır.

H.1267/M.1851-1852 yılına ait gümrük defterlerine ait bilgilerinde, Maraş'ın gümrük gelirleri de belirtilmiştir. Bu dönemde şehrin gümrüğü Halep'le birleştirilmişti. Bu deftere göre, 1851/1852 yılı arasındaki 10 ay zarfında Maraş gümrüğünün geliri 248.843 kuruş olarak gösterilmiştir.¹⁸ Maraş Kazası'nın geliri H.1889/M.1890 yılında 2.107.500 kuruş,¹⁹ 1901-1902 yılında ise 2.158.486 kuruş²⁰ olarak kaydedilmiştir.

Maraş Mutasarrıflığı'na atanan Yahya Dede Paşanın teşvikleriyle 1884 yılında şehirde, 2 milyondan fazla melengiç ağacının fıstık aşılması gerçekleştirilerek, önemli bir gelir kaynağı sağlanmıştır. Aşılı fıstık ağaçlarından beş sene sonra ürün alınmaya başlanmıştır.²¹

⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1991, s.15.

⁸ Zeytin ağacından daha küçük kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Eskiden Meyvesi sanayide, bilhassa boyacılıkta kullanılır ve yurtdışına bilhassa Amerika'ya ihraç edilirdi. Geliri çok olduğundan halk arasında altın ağacı olarak anılır. Şimdilerde ormanlar arasında çok az kalmıştır.

⁹ Şemsettin Sami, *Kamus-ul Alam = Dictionary Universal D'Histoire Et De Geographie*, C. 6, Mihran Matbaası, İstanbul H.1316, s.4263; Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1973, s.179-180.

¹⁰ *Halep Vilayet Salnâmesi*, H.1318/M.1900, s.340.

¹¹ Mesut Dedeoğlu, *Kahramanmaraş Ekonomisi*, Lazer Ofset, Ankara, 1996, s.95.

¹² Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2004, s.64.

¹³ Abdullah Özdemir, "Yaşayan Maraş", *Teknik Eleman*, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Sayı: 6, Kahramanmaraş 1995, s.49.

¹⁴ Doğan, s.168; Nedim Karavul, *Dönüşü Olmayan Düşmanlıklar*, Kahramanmaraş 1. Dünya Harbinde Ermeni Çetecilerin Katliamına Uğramış Mağdurlar Derneği Yayınları, Kahramanmaraş 2004, s.35.

¹⁵ Faruk Sümer, "Türklerde Atçılık ve Binicilik", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 24, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1983, s.68; Emirmahmutoğlu, s.8.

¹⁶ Çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük.

¹⁷ Halil Aygan, "235 Numaralı Maraş Şeriye Sicili", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş 1996, s.30.

¹⁸ Bayraktar, s.130.

¹⁹ Bayraktar, s.253.

²⁰ Doğan, s.317.

²¹ Mehmet Bilmen, "1884 Yılında Maraş'ta Yabani Fıstık Ağaçları (Melengiç) Aşılama Çalışmaları'na Dair Belge (1)", *Sütçü İmam Dergisi*, Sayı: 9, Gün Yayıncılık, Ankara 1997, s.46.

1900'lü yılların başında Maraş'ta, birinci sınıf at (koşum) takımı ve diğer sırmalı saraç işleri, gayet temiz sahtiyan (ince ayakkabı derisi), ham deri, Avrupa taklidi pantolonluk, dokumalar, alaca, aba, maşlah, bez, kösele, ceviz ve çınardan Avrupa taklidi yaylı iskemleler (koltuklar), kanepeler, sandalye masalar yapıldığı kaydedilmiştir. Bunların yanında şehirde üretilen ve ihraç edilen ürünler şunlardır: Kereste, pirinç, cevri, yün (kışın kırkılan koyun tüyü), yapak (yapağı: ilkbaharda kırkılan uzun ve yumuşak koyun tüyü), kösele (kalın ayakkabı taban derisi), mazi, halı, kilim, fıstık, katran, biber, fasulye, yağ ve peynir. Bu ürünler Kayseri, Kozan, Adana, Osmaniye (Cebel-i Bereket) ve Malatya taraflarına, pekmez ile üzüm Adana Vilayeti'ne götürülerek satılırdı. Pirinç ve üzüm ürünleri, Şam ve El Cezire taraflarına kadar gönderilirdi.²²

Maraş tarım ve hayvancılığa uygun şartlar taşıdığından ve hammaddesi tarımdan gelen sanayi üretimi ağırlık kazandığından, tarihin hiçbir döneminde geçim sıkıntısından dolayı dışarıya asla göç vermemiş, aksine göç almıştır. Maraş'ta el sanatları ustaları ürettikleri ayakkabıları Fas'a ve Yemen'e kadar ihraç etmişlerdir. Arabistan çöllerine kadar cins atların sırmalı ve kadifeli eyerleri, Maraş saraçları tarafından üretilmiştir. Bu yoğun üretimden dolayı şehirde üretilen deriler yetmediği için Çin'den deri ithali yapılmıştır.²³

Maraş, konum itibarıyla, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Anadolu'ya bağlayan kervan yolu üzerinde yer almıştı. Bu da ticarete bir hareket getiriyordu. Şehirdeki canlı ticaret hayatı, ikinci bir bedesten kurma ihtiyacını doğurmuştur. Bu amaçla XVII. yüzyılın başlarında, Yeni Bedesten (Aşağı Bedesten) inşa edilmiştir.²⁴ Bu dönemde Maraş'tan yüklenen ticaret kervanları Halep'e mallarını indirir, buradan mal yükleyerek tekrar Maraş'a gelirlerdi. Maraş'ta üretimi yoğun olan deri ürünleri ana ticaret yolları üzerinde bulunan Halep kanalıyla bütün bölgelere ve dünyaya pazarlanırdı.²⁵ Fakat 1869 yılında Süveyş Kanalı uluslararası ulaşımına açılınca, kervan yolları yön değiştirdi. Bu durum, tüccarların sayısının azalmasına yol açtı. Böylece şehirdeki üretim ve ticaret azalarak, küçük ölçekli ve bölgesel üretim yapan el sanatları alanlarında yoğunlaştı.²⁶

H.1317/M.1899 yılı Halep Vilayet Salnamesi'nde geçen 2 adet testi ve kiremithane (Tuğla) binası, Maraş şehrindeki ilk fabrikalar²⁷ sayılmaktadır. Bundan bir yıl sonra elde edilen veriye göre ise şehirde 2 adet de pamuk fabrikası olduğu belirtilmiştir.²⁸ 1910'lu yıllarda, Maraş'ın toplam geliri 9.797.101 kuruş iken, gideri 4.793.704 kuruş olarak belirtilmiştir. Şimdiye kadar bunların istatistiği tutulmamıştır. Fakat mensup olduğu daire, Maraş'ın ihracatının 17.514.000, ithalatının ise 5.050.000 kuruş olduğunu tahmin etmiştir.²⁹

Görüldüğü üzere, Maraş'ın ihracatı, ithalatının üç katından fazladır. Bu dönemde şehrin ekonomisi, kendi kendine yeten ve üretim fazlasını ihraç eden bir yapıya sahiptir. Bu özelliği Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam etmiştir.

1.2. Cumhuriyet Dönemi

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Maraş'ta dokumacılık, dericilik, saraççılık, kuyumculuk, demircilik, mobilyacılık, tornacılık ve çeltikçilik alanlarında faaliyetler olduğu görülmektedir. Fakat 1930'a kadar geçen süre içerisinde Maraş ekonomisi, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerindeki insan ve maddî kayıplar yüzünden gerilemiştir.

Maraş'ın yamaçları ağaçlı ve yayla özelliği taşımasına rağmen, şehrin ovasında Maraş biberi denilen yöreye özgü kırmızıbiber yetiştirilir. 1940 yılında Maraş'ta üretilen 500 ton kırmızıbiberin büyük bir kısmı pastırmada kullanılmak üzere Kayseri'ye gönderilmiştir. Aynı zamanda şehrin bu bölümü 4/5'i bataklık

²² Halep Vilayet Salnamesi, H.1318, s.340-341; Şemsettin Sami, H.1316, s.4263-4264; Atalay, s. 183, 196-197

²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, "Maraşlıların Bayramı", **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1986, s.33.

²⁴ Mehmet Özkarci, "Kahramanmaraş'ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarısındaki Yeri ve Önemi", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, 4-8 Ekim 1999, Ayrıbaşım, TTK, Ankara 2002, s.1214-1219.

²⁵ Mahmut Ankan, "Osmanlıdan Günümüze Kahramanmaraş Ekonomisi ve Ahilik", **KASİAD Almanak**, Kahramanmaraş Sanayici ve İşadamları Derneği, Kahramanmaraş 2003, s.42.

²⁶ **Doğu Anadolu Bölgesi: Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni**, İmâr ve İskân Bakanlığı, Ankara 1970, s.85.

²⁷ Necmettin Gevri, "Halep Salnameleri (Yıllıkları) ve Maraş", **Edik**, Sayı: 49, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul 2005, s.25.

²⁸ Halep Vilayet Salnamesi, H.1318, s.340.

²⁹ Atalay, s. 183, 196-197.

olduğundan bu kesimde pirinç ve pamuk ekimi yoğun olarak yapılmıştır.³⁰ Buranın su ihtiyacı genellikle Aksu ve Erkenaz çaylarından sağlanmıştır. Bu tarihten sonra, özellikle 1945'ten sonra gelişen ekonomisiyle, sattığı malların değeri aldığı malların değerini geçmiştir.³¹

Bunun yanında Maraş'ta şeker pancarı ziraatı 1958 yılında başlamış, 1965 yılından itibaren de sürekli ekilmeye başlanmıştır.³² 1960 yılında 30.000 dekar alandaki pancar ziraatından 83.000 ton mahsul alınmıştır. Bu mahsul miktarı, Türkiye şeker pancarı piyasasında hatırı sayılı bir miktarı oluşturmaktadır. Ekim alanı 1990 yılında 137.800 Dekara, üretim ise 638.593 tona ulaşmıştır. Bu dönemde ülkemizin pancar verimi dekara ortalama 3.1 ton iken, Maraş bölgesinin 4.6 tondur. Görüldüğü gibi şehrin arazisi pancar üretiminde Türkiye ortalamasının üzerinde bir verime sahiptir.³³

Öte yandan, konutta kullanım ile sanayide kullanılan elektrikle çalışan makinelerin ihtiyacı için 1940'ta su türbünlü, 1958'de dizel ve 1963'te de dizel ve su türbünlü olmak üzere, kurulu gücü 1000 kw'tan büyük olan toplam dört adet elektrik santrali kurulmuştur.³⁴ Su türbinlerinin Haydarlı'nın doğusunda halkın Elektrik dediği semtte olduğu bilinmektedir. Yine 1958 tarihinde Ceyhan nehri üzerinde 3.6 megavatlık Güvercinlik Hidroelektrik Santrali kurulmuştur.³⁵ Şimdiki İş Bankası'nın yerinde ise yukarıda bahsi geçen dizel motorlu türbinden elektrik üretimi yapıldığı bildirilmektedir.

Maraş'ta devlet eliyle açılan ilk tesis çeltik, un ve biber fabrikaları ile enerji santralinden oluşan Maraş Çeltik Fabrikası A.Ş., 1924'lü yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla kurulmuştur.³⁶ Bu tarihlerde "şehrin en güney kısmı olan şimdiki Kıbrıs Meydanı"nda kurulan bu tesisin açılışına Rauf Orbay katılmıştır. Bu tesis o zaman için Türkiye'nin ikinci büyük çeltik fabrikasıdır. Bunun yanında, 1926 yılında evlerde ve atölyelerde 100 adet el dokuma tezgâhı tespit edilmiştir. Bu tarihlerden 1950'ye kadar Maraş ekonomisi çeltikçilik ve Adana Milli Mensucat İplik Fabrikası'ndan alınan iplikleri dokuyan tezgâhlar etrafında gelişmiştir.³⁷ 1950'li yıllarda Maraş'ta tahminen 1000 (bin) işyerinde yoğun olarak çorap üretimi yapıldığı tespit edilmiştir.³⁸ 1959'da ise şehirdeki el dokumacılığı tasfiye edilmiştir.³⁹

Şehirde imalât sanayinde kurulan ikinci tesis ise, 9 Ocak 1956 yılında açılan kamuya ve halka ait Maraş Pamuklu Dokuma Sanayi Türk A.Ş. (Sümerbank İplik ve Pamuklu Dokuma A.Ş.)'dir. Bunu 21 Ekim 1972 yılında 27 ortakla kurulan MARTEKS (Maraş Tekstil Sanayi A.Ş.) 1976 yılında üretime geçmiştir. Marteks'ten başka kurulan ikinci iplik fabrikası da 1975'de Pişkin Ailesi'nin kurduğu ve sonradan SABANCI Holding'e devredilen BOSSA'dır.⁴⁰ 1968 ve 1978'de Maraş Yağ Sanayi ve Yeni Yağ Sanayi'nin de devreye girmesiyle, ticarete belirgin bir canlanma görülmüştür. 1976'da Toz Biber Fabrikası⁴¹, 1977'de İplik Fabrikası, 1982'de Çiğtaş Yağ Sanayi kurulmuştur.⁴²

Şehirdeki sanayi esnafı için 1957 yılında Şeyh Adil mezarlığının güneyine Sanayi (Eski Sanayi) yapılmıştır. Şehirdeki sanayi faaliyetleri gelişip burası yetersiz kalınca 1978 yılında şimdiki Küçük Sanayi Sitesi inşa edilmiştir.

³⁰ Hasan Reşit Tankut, **Maraş Yollarında**, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1944, s.72-73; Mark Sykes, **Dârü'l-İslâm**, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s.62.

³¹ Hülya Diker, "Kahramanmaraş'ta Ticaret Hayatı", **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı: 7, 70. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1990, s.41.

³² Dedeoğlu, s.64.

³³ M. Kemal Kuşçuoğlu, "Kahramanmaraş'ta Şeker Fabrikası Potansiyeli", **Teknik Eleman**, Kurtuluş Özel Sayısı, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş Tarihsiz, s.16-17; Erdoğan Güçlü, "Kahramanmaraş'ta Şeker Pancarı Ziraatı ve Şeker Fabrikası", **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı: 8, 71. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1991, s.35.

³⁴ **Doğu Anadolu Bölgesi**, s.148

³⁵ Ahmet Serdar Yılmaz vd., "Enerji Sektöründe Kahramanmaraş", **Dört Mevsim Kahramanmaraş**, Sayı: 5-6, MARAŞDER, İstanbul 2005, s.116-117.

³⁶ İsmail Habib Sevük, **Yurttan Yazılar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. bs., Ankara 2002, s.106.

³⁷ Tufan Gündüz vd., "Kahramanmaraş", **DİA**, C. 24, TDV., İstanbul 2001, s.196; Ankan, s.42.

³⁸ Oğuz Paköz, "Geçmiş Zaman Olur Ki", **Alkış Dergisi**, Sayı: 10, Öz dil Yayınları, Kahramanmaraş, 2003, s.4.

³⁹ Gündüz vd., s.196.; Ankan, s.42.

⁴⁰ Mehmet Bakduk, "Kahramanmaraş'ta Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü", **Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Kahramanmaraş Örneği (6. Ulusal İktisat Sempozyumu)**, Kahramanmaraş: **Türkiye Ekonomi Kurumu**, s.182.; Dedeoğlu, s.124-144-145-146.

⁴¹ Kahramanmaraş, Türkiye'nin biber ihtiyacının %80'ini Kahramanmaraş karşılamaktadır.

⁴² Gündüz vd., s.197.

Maraş'ta 1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de piyasa ekonomisinin uygulanmaya başlamasıyla, sanayileşme altyapısı oluşmaya başlamıştır. Şehrin girişimcileri, ekonomideki yeni uygulamalarla kendilerini ve çalışma sahalarını uyuşturmaya başlamışlardır.

Maraş sanayi 1990'lı yıllarla birlikte bölgesel ve uluslararası ticarete açılmaya başlamıştır. Bu açılım ile boya-kasar, yem, ambalaj, tekstil, biber, dondurma, çelik mutfak eşyası, ısıtma ve soğutma sistemleri, kâğıt imalatı, hazır giyim, çırçır, inşaat, gıda, makine imalatı sektörler şehir ekonomisinin temel üretim faaliyetlerini oluşturmuştur. Nakliye, kuyumculuk, bakır ve alüminyum doğramacılık, plastik doğramacılık, kereste ve yapı malzemeleri sanayi gibi sektörler de kent ekonomisinin diğer faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Bu sanayi alanlarının sayısı günümüzde 33'e ulaşmıştır. Bu 33 sanayi kolunda toplam 562 fabrika üretim yapmaktadır.

Şehirde tekstil sanayi Adana ve Gaziantep karayolu üzerine kurulmuştur. Organize Sanayi Bölgesi şehrin batısındaki Kavlaklı Beldesi'ndedir.

2. Sosyal ve Kültürel Özellikler

2.1. Maraş Halkı

Anadolu'da, Beylikler ve Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti'nin bir devamı oldukları için, Selçuklu şehir hayatı bu devletlere intikâl etmiştir. Keza Osmanlı toplumu, kendinden önceki Selçuklu Devleti'nin halkı idi.

Selçuklu Devleti'yle birlikte Maraş ve çevresi Türkmen aşiretlerinin yoğun şekilde yaşadığı bölgelerden birisi olmuştur. Ayrıca burası, Halep'e kadar uzanan bölgelerdeki Reyhanlı aşireti ile Çukurova civarından yaylaya giden Avşar, Cerid ve Tecirli aşiretlerinin yolu üzerinde yer almıştır. Bu Türkmenler ile şehirde hâkimiyet kuran Dulkadir Türkmenlerinin yaylak yerleri arasında Sivas'ın güneyi ile Kayseri'nin doğusu; özellikle de Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesindeki Uzunyayla bölgesi bulunuyordu. Bu bölge Maraş-Malatya-Kayseri üçgenidir. Halep'ten Maraş'a kadar olan sahada kışlayan bu Türkmenler, yaz gelince Maraş yolunu kullanarak yaylaklara çıkarlardı⁴³

Maraş merkez olmak üzere bu yörelerde bulunan Türkmen aşiretleri, tahrir kayıtlarında, Yörükân-ı maraş ya da Türkman-ı Dulkadiriyye adıyla anılmaktadır. Bunlar Dulkadir Beyliği'nin unsurları olup Anadolu'nun en kalabalık Türkmen teşekkülünü oluşturuyorlardı. Bu aşiretler 800'den fazla cemaat halinde Binboğa, Engizek, Nurhak, Bertiz, Erciyes Dağları ile Maraş, Berriye (Birecik), Antakya ve Çukurova arasında konargöçerlik ederlerdi. Dulkadirli Türkmenleri ayrıca Kırşehir, Yozgat ve Kırıkkale vilayetlerindeki pek çok köye yerleşmişlerdi.⁴⁴

1525 yılı itibariyle yaylak ve kışlak arasında göç ederken Maraş'tan geçen aşiret sayısının, yaklaşık 166.187 kişi olduğu bildirilmektedir.⁴⁵ Bu sayının XIX. yüzyılda 50.000 kişi olduğu iddia edilmektedir.⁴⁶ Bu sayı o dönem için büyük bir nüfustur. Böylece yaylak kışlak arasındaki göç yolları üzerinde bulunan Maraş'a, büyük bir nüfus kitlesinin giriş ve çıkış yaptığı anlaşılmaktadır.

1884-1890 yılları arasında Maraş Mutasarrıflığı'nda bulunan Yahya Dede Paşa, göçebe halde bulunan ve "Aşâyir-i Seyyare" olarak adlandırdığı bazı aşiretleri iskâna tâbi tutmuştur. Bu amaçla 1200 hane halkı uygun mevkilere yerleştirilmiştir.⁴⁷ Maraş'a ve etrafına yerleştirilen bu Türkmen aşiretlerinin sosyal yaşantılarını düzenleyen unsur, yüzyılların verdiği ortak kültürel birikimlerdir. Bu kültürel birikimler, adı geçen grupların bir arada yaşamalarına temel oluşturmuştur.

Maraş halkını oluşturan iki Türkmen boyundan ilki Dulkadir Türkmenleridir. Şehirde çoğunluğu oluşturan bu Türkmen topluluğu, Oğuzların Bozok koluna mensuptur. Dulkadir Türkmenleri, 1300'lü yılların başında Moğol baskısı ile İran üzerinden Anadolu'ya gelip Elbistan ve Maraş bölgesine yerleşmişlerdir. 1337 yılına kadar Mısır Memlûk Türk Devletine bağlı kalmışlar ve bu tarihten sonra Beylik olmuşlardır. Son Dulkadir Beyi Alâüddeve Bey, Osmanlı Padişahı olan torunu Yavuz Sultan Selim'e 1515

⁴³ İlyas Gökhan "Kayseri ve Yöresinde Dulkadir Beyliği Hâkimiyeti ve Eserleri", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2003, s.223-224; Faruk Sümer, "XIX. Yüzyılda Çukurova'da İctimaî Hayat", **VII. Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi Sempozyumu Bildirileri**, TTK, Ankara 1994, s.232.

⁴⁴ Gündüz vd., s.194-195.

⁴⁵ Gündüz vd., s.194-195.

⁴⁶ Özdemir, s.49.

⁴⁷ Doğan, s.172.

Turnadağ savaşında yenilince, bu tarihten itibaren beylik Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Beylik, 1522 tarihinde de tamamen Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu tarihe kadar, beyliğin başında 10 tane Dulkadir beyi bulunmuştur. Bu beylerden 5 tanesi ya idam edilmiş, ya da suikastla öldürülmüşlerdir.⁴⁸ Dulkadir Türkmenleri, halis Türkmen Beyleri olmalarına rağmen, ocaklık sistemi içinde kendi Türkmenlerinin irsi valisi kalmayı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdir. Dulkadir Türkmenleri ve Adana'da Üç Ok Boyları'nın başı Ramazanoğulları⁴⁹ dışında, diğer Anadolu Beylikleri'nin başında bulunan aileler, böyle bir hak alamadan kaybolup gitmişlerdir.⁵⁰

Maraş halkını oluşturan ikinci Türkmen topluluğu Beyazıtlardır. Yavuz Sultan Selim, İran üzerine yaptığı ve zaferle sonuçlanan Çaldıran seferinde, kendisine yardım eden İskender Bey komutasındaki Beyazıt Türkmenlerini, Doğu Beyazıt'tan alarak Maraş'a yerleştirmiştir.⁵¹

Beyazıttoğulları ile Dulkadirliiler arasındaki ilişki 1864 yılında Beyazıttoğullarından Maraş Beyi Süleyman Paşa'nın Dulkadirliilerden kız almasıyla artmıştır. Bu dönemde, silahlı Zeytun Ermenileri Osmanlı Devleti'ne sürekli isyan halinde idiler. Silahlı Ermenilerin Maraş ve bölge halkına yaptığı zulümler neticesinde, Osmanlı Devleti bunlara silahlı mücadele yapmaya karar vermişti. Dulkadirli ve Beyazıt Aşiretlerinin birleşmesinde, Ermenilerin Müslüman halka yaptığı katliamlar önemli rol oynamıştır. Bu birleşmeden sonra Maraş sükûnete kavuşmuş ve kuvvet kazanmıştır.⁵²

Maraş'ta bu iki grup arasındaki iyi ilişkiler, kurtuluş savaşında Fransız kuvvetleri ve Ermenilerle olan mücadelede daha artmış ve şehirli olma kimliği doruğa ulaşmıştır. Yazarın dediği gibi "Bir anda Maraş tek bir kalp kesilmiştir".⁵³ Bu mücadelede bütün şehir halkı, Dulkadirli ve Beyazıt Beyleri ile bir araya gelmiştir. Atatürk'ün gönderdiği Kılıç Ali, Yörük Selim gibi komutanların milli kuvvetleri organize etmesiyle, dışarıdan yardım almadan, mücadele vererek düşmanı şehirden kovmuşlardır.

1950'li yıllardan itibaren köylerden Maraş'a göçler dolayısıyla şehrin nüfusu hızla artmıştır. Bunun yanında ekonomik gelişmeye paralel olarak doğu ve güneydoğu bölgelerimizden yoğun bir göçe tabi olmuştur. Çevre il ve ilçelerden şehre gelen bu insanlar hızla yeni mahallelerin kurulmasına yol açmıştır. Kentsel gelişim dolayısıyla yeni yerler imara açılarak insan yerleşmeleri sağlanmıştır. Şehir böylece tüm yönlerde doğru genişleme göstermiştir. Böylece Maraş 77'ye ulaşan mahalle sayısı ve 500.000 civarındaki merkez nüfusu ile gelişmesine devam etmektedir.

2.2. Maraşlı

Maraş'ın her alanda başarı sağlamasında kendi gelenek ve görenekleri önemli ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Şehir halkı kendine özgü sosyal ve kültürel değerleri ile atılgı, cesur, dürüst, ticarî cesareti ile devletine, milletine sahip ve bağlı olmuştur. Bu sosyal temel, insanların şehirlerine sahip çıkarak daha fazla üretim yapma ve pazarlama yollarını açmalarına imkân sağlamıştır.

Maraş halkının eski yaşantısı basit ve iptidâî olup, insanları doğru düşünceli, açık sözlüdür. Eski aşiret alışkanlıkları yaşantılarında önemli bir yer tutmuştur. Metanet, sebat, inanç, doğruluk, iffet, teslimiyet, kanaat, ümit, iman vs. mânevî kültür unsurları, Maraş halkının ahlâkî özelliklerini belirlemiştir. Bütün Türklerde olduğu gibi, Maraş ahalisini dünyaya bağlayan üç şey tespit edilmiştir. Bunlar: Allah'ı, Devleti ve Ocağı'dır.⁵⁴

Evliya Çelebi de Maraş halkının milliyetine, dinine, toprağına bağlı, kibar ve hatır alıcı olduğunu belirtirken,⁵⁵ Hasan Reşit Tankut da dâima güler ve tatlı yüzlü, bakışları sıcak, tanışmalarda cana yakın⁵⁶ olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında zamanı geldiğinde cesaret ve mertliğini hemen her alanda göstermekten çekinmeyen, sağlam bir yapıya sahip bulunduğu, insanların gürbüz, çalışkan, iyi kalpli,

⁴⁸ Gökhan, 2003, s.224.

⁴⁹ Sümer, 1983, s.19.

⁵⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C. II, Barış Kitap Basım Yayın, Ankara 1999, s.39.

⁵¹ Atalay, s.67.

⁵² Karavul, s.24.

⁵³ Tankut, s.11.

⁵⁴ Atalay, s.86, 91.

⁵⁵ Evliya Çelebi, C.9-10, s.142.

⁵⁶ Tankut, s.9

sakin olup sade bir hayat sürdüğü,⁵⁷ ayrıca zevkine düşkün, sanatkâr insanlar olduğu belirtilmiştir.⁵⁸ Öte yandan sakinliklerinin yanında, bağımsızlığına kastedildiğinde ve haksızlığa uğradığında, aşırı cesur olmalarından dolayı, şiddetli karakterlerinin ön plana çıktığı vurgulanmıştır.⁵⁹

Necip Fazıl Kısakürek bir Maraşlıya şöyle hitap etmiştir: “Sen de her Maraşlı gibi dıştan bir şey vaat etmiyorsun ama gözlerinde zekâ pırıltıları var...”⁶⁰ Havası ve suyunun güzelliği yanında, engebeli arazide kurulu olması, insanları sürekli zinde tutmuştur.⁶¹

Maraş'ta 19 ay kalan Mısırlı İbrahim Paşa'nın, Maraş'ı övdükten sonra “Ancak iki belası olmasa. Bunlardan birisi deli poyrazı, diğeri atalar yurdundan gelmiş olan Türkmen Beyleri” dediği rivayet edilmektedir. Burada cesur ve ünlü bir komutan olan İbrahim Paşa'nın Maraş Beylerine “deli” demesi, onlara verdiği siyasî ve askerî önemin derecesi olarak görülmektedir.⁶² O dönemde Maraş Valisi'nin, Beyazıtlardan Süleyman Paşa olduğu kaydedilmiştir.⁶³

Maraş Milli Mücadelesi'ne katılan bir Fransız Tabip Yarbay'ın, 1939 yılında bir gazeteciye verdiği beyanatında, Maraşlıların kahramanlığından hayranlıkla bahsettiği belirtilmektedir. Savaşta kolsuz yaralıların dişleriyle tetiği çekmeye çalıştığını, kadınların cephane taşıdığını ve daha birçok olaya şahit olduğunu anlatmıştır. Yarbay, Maraş Milli Mücadelesi'nden sonra insan havsalası ve mantık denilen şeylerin saçmalığına inanmaya başladığını ifade etmektedir.⁶⁴ Ayrıca Maraş taburlarının yitirdiği yüzyıllardır anlatıla gelmiştir.⁶⁵

Maraş, kurtuluş savaşından sonra kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ve Kahramanlık unvanıyla ödüllendirilmiştir. Bu madalya 17 Ağustos 1925 günü kaledeki bayrağa takılmıştır.⁶⁶

Ahmet Hamdi Tanpınar, Maraş'la ilgili hartalarında “Maraş'ta 12 Şubat 1920'den sonra Kahramanlık herkesin malı olmuştur. Çünkü her evde veya dükkânda, kahraman veya çocuğu veya torunuyla karşılaşmakta” tespitini yapmıştır.⁶⁷

Gerek Selçuklu Devleti, Memlûk Türk Devleti, Dulkadir Beyliği dönemlerinde ve gerekse Osmanlı Devleti idaresinde Maraş, hep üretim merkezi olmuştur. Asalak şekilde yaşamayı sevmeyen, üretken, kendi kendine yeten sosyal ve ekonomik bir yapısı olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı genelde bağımsız hareket etmeyi sevmişler ve öyle yaşamışlardır.

2.3. Maraş'ta Gündelik Hayat

Maraş halkındaki değerler bütünü, şehrin sosyal hayatını belirlemiş ve şehrin fizikî yapısının temelini oluşturmuştur. Maraş'ta sosyal düşünce ve hayatın temellerini oluşturan Türk-İslâm düşüncesi, bölge insanının gelecek nesillere bırakılacak güzel bir çevre kurma fikrini belirleyerek, fizikî yapıların bu doğrultuda plânlanıp inşa edilmesini sağlamıştır.

Memurların ve eşrafın halk nazarında saygın bir yeri vardı. Müslümanlar arasında kanaatkârlık önemli bir vasıftı. Günlük hayat ev, câmi, iş yeri arasında devam ederdi. Bunlara daha sonraları kahvehane eklenmiştir. Maraş'ta 1868'de 23⁶⁸ olan kahvehane sayısı, 1872'de aynı kalmış,⁶⁹ 1876 yılında ise 30 tane

⁵⁷ Başdoğan, Ferhat, “Maraş'ın Kurtuluş Savaşı”, **Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu**, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş 1986, s.66.

⁵⁸ Selahattin Öğülmüş, “Kültür ve Kişilik Üzerine”, **Sütçü İmam Dergisi**, Sayı: 6, Akid Yayıncılık, Ankara 1995, s.23.

⁵⁹ Ahmet Eyicil, “Maraş'ta ve Bazı Yerlerde 1856 Islahat Fermanına Tepki”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997, s.108.

⁶⁰ Coşkun Çokyigit, “Coşkun Yiğit'in Kaleminden Necip Fazıl Kısakürek”, **Edik**, Sayı: 4, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul 2001, s.32.

⁶¹ Işıldakçıbaşı, “Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi”, **Atayolu Gazetesi**, 21 Haziran 1947, s.2.

⁶² A.Saim Emirmahmutoğlu, “Bedestenler Şehri: Geçmişte Maraş”, **Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua: (Maraş-Adıyaman)**, Sayı: 14, C.2, Ankara 1963, s.7.

⁶³ Selma Şekerci, “Kanlıdere”, **Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua, (Maraş-Adıyaman)**, Sayı: 14, C. 2, Ankara, 1963, s.11.

⁶⁴ Ferhat Başdoğan, “Kahramanmaraş ve Kahramanmaraşlı”, **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı: 7, 70. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset, Ankara 1990, s.36.

⁶⁵ Tankut, s.9.

⁶⁶ Necmettin Gevri “İstiklâl Madalyası İlk Bayrağa Takılırken...”, **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı: 17, 85. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset, Ankara 2005, s.52.

⁶⁷ Tanpınar, s.33.

⁶⁸ Doğan, s.242.

tespit edilmiştir.⁷⁰ Bu kahvehanelerde, insanlar sohbet edip bir şeyler içmenin yanında, yetenekli şahıslardan hikâyeler dinlerdi. Bu şekilde bir Köroğlu hikâyesinin 1,5-2 ay sürdüğü belirtilmiştir.⁷¹ Ayrıca XIX. yüzyılda kahve içenler için şehirde bir Tahmishane (kahvenin dövülerek satıldığı yer) bulunduğu⁷² kaydedilmiştir.

Ramazan ayının ilk günü “tespih sayılır” diye döğme pilavı pişirilirdi. Bu ayın gecelerinde şehir halkına başka bir hareket gelirdi. Câmiler dolup taşar, terâvihten sonra halk bir şekilde eğlenmeye çalışarak vakit geçirirdi.

Bunun yanında yeniçağlarda teşekkül eden ve Arapların barbar yazısı diyerek küçümsediği “Rik’a Yazısı”, Dulkadir ülkesinde XV. yüzyılın ikinci yarısında geniş bir uygulama sahası bulmuştur.⁷³ Kim tarafından çıkarıldığı belli olmayan bu yazı çeşidi Dulkadirîlilerden ancak 300 sene sonra Osmanlılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁴

Osmanlı Devleti’nde ilk matbaa kullanımı 1727 yılındadır. Osmanlı Devleti’nin ilk matbaacılarından birisi ise Yirmisekiz Çelebizâde Said Efendi olarak bilinmektedir. Kendisi, Sultan III. Ahmet tarafından Fransa’ya elçi olarak gönderilen Maraşlı Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin oğludur. Fransa’da bulunduğu yıllarda basın işleri ve matbaacılık üzerine incelemelerde bulunmuştur. Memlekete döndükten sonra İbrahim Müteferrika ile ortak olarak ilk basımevini açmıştır (1727). 1729’da yayımladıkları ilk kitap ise, mütercimi Muhammed b. Mustafa el-Vanî olan, Arapça-Türkçe Vankulu Lügati’dir.⁷⁵

Maraş’a ilk basımevinin 1913 yılında Hüdayizâde Tahsin Efendi tarafından getirildiği ve kendi konaklarının selamlığına kurulduğu kaydedilmiştir. Şehirdeki ikinci basımevinin ise, 1916 yılında Bahtiyar yokuşunda Kocabaşların evinde oturan Ahmet Bey adında birisi tarafından, Hatuniye Mahallesi’nde Seyithanzâde Ali Efendi’nin evinde kurulduğu belirtilmiştir. Bu iki basımevinin milli mücadelede önemli vazifeler gördüğü bildirilmiştir.⁷⁶

Maraş’ta, 1940’lı yıllarla birlikte, şehrin yarısında, alt yapı hizmetleri tamamlanarak elektrik ve suya kavuşmuştur. Diğer yarısı, suyunu ya umumi çeşmelerden ya da evinde çeşmesi bulunan komşularından temin etmiş, aydınlanmak içinse gaz lâmbası ve lüks lâmbası kullanmıştır.⁷⁷ Daha sonraki yıllarda elektrik kullanımı hızla artmıştır. Çevresine hidroelektrik ve sulama barajları kurulmuştur.

3. Coğrafi Özellikler

Maraş, Türkiye’nin Akdeniz Bölgesi’nin Adana Bölümü’nün kuzeydoğusunda yer almıştır. Ahır Dağı’nın eteklerinde meyilli bir arazi üzerinde olup sulak ve verimli bir ovaya sahiptir.

Şehrin ilk kuruluş yerinin şimdiki yerinde kale ve etrafı olduğu kabul edilmektedir. Yerleşim izleri bulunan Mağaralı Mahallesi de kaleye yakındır. Şehrin doğusundaki Himli Höyük ve Karamaraş’ta bulunan yerleşim izlerinin ise şehirden ayrı inşa olunan yerleşim birimleri olduğu kabul edilmektedir.⁷⁸

Maraş ilk çağlarda Şekerdere, Kanlıdere ve Akdere’den gelen suların birleştiği yerde kale inşa edilerek kurulmuştur. Kale ve çevresinin su merkezlerine yakınlığı ve şehri kontrol edip savunmasının kolaylığı, şehrin buraya kurulmasına neden olmuştur.⁷⁹

⁶⁹ Halep Vilâyet Salnâmesi, H.1288, s.153.

⁷⁰ Doğan, s.242.

⁷¹ Mehmet Bilal, **Portreler: Yastık Altı Hikayeler**, Medya Ofset, İstanbul 2004, s.79.

⁷² Doğan, s.302.

⁷³ M. Tayyib Gökbilgin, **Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi**, 2. bs., Enderun Yayınları, İstanbul 1992, s.46.

⁷⁴ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, 2. bs., Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1998, s.67.

⁷⁵ Alpay Kabacalı, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi**, Cem Ofset, İstanbul 1998, s.19-21.; Abdurrahman Şen, **Dünden Bugüne Kahramanmaraş**, Barbaros İlköğretim Okulu, Nesil Matbaacılık, İstanbul 2006 s.43.

⁷⁶ Şen, s.43-44.

⁷⁷ Tankut, s.64.

⁷⁸ Mehmet Gürbüz, vd., "Kahramanmaraş'ın Kurtuluşu, Gelişimi ve Mekânsal Analizi", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**, C. 1, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2004, s.277.

⁷⁹ Mehmet Gürbüz, **Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Kahramanmaraş Valiliği, Kahramanmaraş 2001, s.103.

Maraş'ın doğu, batı ve kuzeyinden gelen dere yataklarının birleştiği Kale önü ve Ulu Câmî'yi merkez alan bölge, bir bakıma, insanların da sosyal, kültürel ve iktisadî olarak bir araya geldiği bir bölge olmuştur. Böylece şehir, yörenin toplumsal ve coğrafi özelliklerine uygun bir yapılaşma ile kimliğini kazanmıştır. Şehre ilk bakışta dağınık ve gelişigüzel bir yerleşim görülürse de, bu yerleşme şehrin işlevlerini en iyi karşılayacak şekildedir.

Maraş eski kent dokusu, Ahır Dağı'nın eteklerinde 4-5 tepe üzerindedir. Bu tepeler şehri Kanlıdere, Şekerdere, Akdere ile birkaç parçaya ayırmıştır. Şehir daha sonraları gelişmeye başlayınca bu derelerin etrafı yerleşim yeri olmuştur. Şehrin adı geçen dereleri, yumuşak ve dalgalı yamaçları ve yemyeşil haliyle, yere yeni düşmüş bir çınar dalının görüntüsünü almıştır.⁸⁰

Maraş eski dönemlerde coğrafi vaziyet itibarıyla bulunduğu bölgede askerî ve siyasî olduğu kadar ticarî bakımdan da pek önemli bir yol düğüm noktasında yer almıştır. Bu düğüm noktaları Irak, Kuzey Suriye, Anadolu ve Akdeniz'i birbirine bağlayan ticaret yolunun keşiştiği yerdir.⁸¹ Maraş'ın Orta Tunç Çağı'nda önemli bir konumda; Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Orta Anadolu'ya bağlayan yol güzergâhında olduğu görülmektedir. Kalay ve kumaşı Mezopotamya'daki Asur'dan alıp Anadolu yaylasına getiren eşek kervanlarının, Dicle-Habur-Balih vadileri üstünden Urfa-Birecik-Maraş-Göksun-Sarız-Pınarbaşı yoluyla Kültepe/Kaniş'e (Kaniş: Kayseri Merkez antik kentlerinden birisidir) ulaştıkları bildirilmektedir.⁸²

Şehir, XV. yüzyılın sonlarına kadar Ortadoğu uygarlığının beşiğinde yer almıştır. Bu yüzyıla kadar dünya ticaret merkezi, Akdeniz ve bilhassa bu denizin Asya kıyılarına komşu olan doğu havzası idi. Orta Asya, İran, Anadolu ve Mezopotamya üzerinden gelen kara yolları bu limanlarda denize ulaşıyordu.⁸³ Eskiden Maraş ve yakın çevresinde düğümlenen bu eski yolların başlıcaları şunlardır:

1. Amanos Dağları'nın doğu kenarı boyunca uzanan Maraş ovasını takip ederek Antakya'ya ulaşan yol.
2. Maraş ovasının kuzeydoğusunda el-hades (İnekli Köyü)-Viranşehir üzerinden Malatya'ya giden yol.
3. Besni üzerinden Fırat kıyısına Samsat'a giden yol.
4. Kayseri ve Sivas-Elbistan-Akçaderbent-Pazarcık-Antep üzerinden Halep ve Şam'a giden yol.
5. Batıda Andırın-Kadirli-Anavarza-Kozan yönünde Adana ovasına inen yol.
6. Halep-Antep-Maraş-Göksun üzerinden Orta Anadolu'ya giden yol.
7. Kuzeyde Kısık vadisini izleyerek Elbistan ve Afşin'e giden dağ yolu⁸⁴.
8. Çukurova'yı Maraş'a bağlayan Bahçe veya Hodu-Maraş yolu ve buradan doğuya doğru Cerid ve Gölbaşı'na kadar giden yol.⁸⁵ Bu yol Katırcı yolu olarak da bilinir ve Çukurova ile Doğu Anadolu arasındaki tek kara yoludur. Bu yol Maraş'tan çıktıktan sonra, Atizi Köyü üzerinden eski Aksu Köprüsü'nü takiben Deliçay vadisinden geçerek (bugünkü Dadağlı-Fındıcak-Dönüklü köyleri istikameti) Bahçe üzerinden Çukurova'ya inerdi.⁸⁶

Şimdiki Dadağlı Köyündeki Mârönü Pınarı, Çukurova'dan Maraş, Elbistan, Gölbaşı taraflarına yaylaya giden Tecirli, Cerit, Avşar ve diğer Türkmen aşiretlerinin yolu üzerindeki konaklardan bir tanesi idi. Burası aynı zamanda namazgâh olarak kullanılmıştır.⁸⁷ Delaporte, "Les Hittises" adlı kitabında Maraş'tan geçen Güneydoğu yolunun Hititler devri yollarından bir tanesi olduğunu kaydeder.⁸⁸

⁸⁰ Tankut, s.8.

⁸¹ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1968, s.162.

⁸² Tahsin Özgüç, **Kültepe: Kaniş/Nesa**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.24.

⁸³ Sami Öngör, **Ortadoğu (Siyasî ve İktisadî Coğrafya)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, s.III.

⁸⁴ Faruk Sümer, "Yabanlı Pazarı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 7 (37), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985, s.4; İlyas Gökhan, "XIII. Yüzyılda Maraş", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s.192; H.Veli Yenisoğancı, "Kahramanmaraş Bölgesindeki Antik Yerlerin Adları", **Dört Mevsim Kahramanmaraş**, Sayı: 5-6, MARAŞDER, İstanbul 2005, s.96; Tankut, s.122.

⁸⁵ Ömer Kaya, "Ulu Yol-I", **Alkış Dergisi**, Sayı: 10, Özdil Yayınları, Kahramanmaraş 2003, s.21.

⁸⁶ Mehmet Yusuf Özbaş, **Dâva: 1920 Maraşlı-Fransız Harbi**, Sema Matbaası Tarihsiz, s.248.

⁸⁷ Ömer Kaya, s.21.

⁸⁸ Tankut, s.122.

Maraş, 1730 yılında Osmanlı Devleti'nin Doğu'ya yaptığı sefer için kullandığı menzillerden biri olan Adana'da Çakıt suyu kenarında bulunan Çakıt Hanı (Bayram Paşa Hanı)⁸⁹ ve (yerini tespit edemediğimiz) Nehr-i Kenar Çayı'na arpa, un, unlu madde (dakik-i un), saman, odun, ot gibi ordunun ikmâl maddelerini karşılayan kazalardan bir tanesi idi. Yine 1756 yılı Mayıs ayında, Osmanlı Devleti'nin Anadolu tarafı ulak menzillerinden Maraş'a gelen yolun, Adana İli'nin Ceyhan İlçesi'ne 12 km uzaklıktaki Kurt Kulağı menzilinden geldiği belirtilmiştir. Bu menzil, Maraş'a At ile 18 saat mesafede idi.⁹⁰ O dönemde şehrin haberleşme ve iâşe merkezi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Maraş'ın canlı ve hareketli hayatını XVIII. yüzyıl sonlarına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu yüzyılda ticaret yolları yer değiştirmeye başlayınca şehirdeki canlılık nispeten azalmıştır. Böylece, şehirde üretim daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar, bölgesel düzeyde ve el sanatlarıyla sınırlı kalmış sanayiye geçiş sağlanamamıştır. Maraş,

Yücesinde kekik biter, keklik öter
Ovasında pırlan biter, turaç gezer⁹¹
denilen yerlerden birisidir.

XIX. yüzyılın başlarında Türk ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışan Alman Feldmareşal Moltke, 1838 Mart ayında Maraş'a geldiğinde, şehirden şöyle bahsetmiştir: “Dün yüksek dağlar üzerinde çetin bir yolculuk yaptık. Kar ve yağmur yağıyordu. Akşamüzeri geniş, muhteşem Maraş ovasına indiğimiz zaman sahne değişti. Söğütlerin ilk yaprakları sürüyor; özlü bir yeşil, içlerinden gümüşten iki nehrin kıvrılarak aktığı, saatlerce genişlikteki tarlalar ve çayırları kaplıyor, ağır kalın bulutlar, Gâvur dağı'nın karlı tepelerinde dururken; Allah'ın altın güneşi şehrin üzerinde parlıyor.”⁹²

Suriye bölgesini ele geçirmek isteyen kuvvetler mutlaka Maraş'ın sırtını dayadığı Toros dağlarını ellerinde bulundurmamak zorunda kalmışlardır. Burası ele geçirilmesi zor bir bölge olduğundan, askeri hareketler için çok güzel bir üs konumundadır. Buralarda iâşesi tamamlanan ordular, Maraş'tan güneye doğru inen arazinin düz olması nedeniyle, sefere kolay çıkmışlardır. Coğrafyanın sunduğu bu askeri stratejik konum Maraş'ı eski tarihlerde olduğu gibi, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde de önemli kılmış, yerleşime açık bir hâle getirmiştir.

Maraş, Asya-Avrupa-Afrika arasında sosyal, kültürel ve ekonomik bir köprü olan Anadolu yarımadasının Ortadoğu'ya açıldığı güney kapılarından birisi olmuştur. Bu bağlantı kervan yolları ile sağlanmıştır. Şehir bu özelliğini XIX. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. Şehrin ithalat ve ihracatı çok zaman, dönemin önemli şehirlerine yakınlığı sayesinde kolay yapılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Maraş'ı etrafına bağlayan düzenli bir yol olmadığından, ihracat ve ithalat, zamanın önemli şehirlerinden olan “Halep ile Maraş'ın iskelesi kabul edilen İskenderun”⁹³ yoluyla gerçekleşmiştir.

XIX. yüzyıl sonlarında, yörede yetişen ihraç mahsullerinin yanında palamut, bal mumu ve tıbbî nebatlar da İskenderun üzerinde Avrupa'ya ulaştırılıyordu. Kayıtlara göre, tütün daha çok Mısır'a gönderiliyordu.⁹⁴ Bu dönemde, Adana ve Osmaniye yolu da diğer önemli bir ticaret yolu idi. Ayrıca Maraş'ı Antep'e bağlayan yol bulunuyordu.

Maraş'ın sınırları içinde, motorlu araç sığacak kadar genişlikte ikinci derece önemli yollar ve şehirden il yollarına, ilçelere, kasabalara, köylere yol yapımına 1950'den sonra başlanmıştır.⁹⁵ Yine bu tarihte, şehirden Gaziantep'e günde bir defa olmak üzere, Çukur garajdan Kadifecilere ait bir otobüs işletiliyordu.⁹⁶ 1965 yılına gelindiğinde, ilçeleriyle birlikte Maraş'ı çevre bölgelere bağlayan, 399 km uzunluğunda Devlet yolu yapıldığı belirtilmiştir.

⁸⁹ Nejat Göyünç, “Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi”, *Bellekten*, XXXVII(147), TTK, Ankara 1973, ss.313-315.

⁹⁰ Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak, ve İâşe Menzilleri*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara 1966, s.11-39-40.

⁹¹ Tankut, s.50-51-52.

⁹² Helmuth V. Moltke, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul 1969, s.156.

⁹³ *Halep Vilayet Salnamesi*, H.1318, s.341.

⁹⁴ Şemsettin Sami, s.4263.

⁹⁵ Dedeoğlu, s.16.

⁹⁶ Bilal, s.25.

Aynı dönemde, diğer bir ulaşım aracı olarak kullanılan demiryolları, Doğu Anadolu Bölgesinde doğu-batı istikametinde dört paralel hat halinde uzanmıştı. Bu dört hattı, Sivas-Maraş hattı birbirine bağlıyordu. Bu hat aynı zamanda güneyi kuzeye bağlayan Sivas-Malatya-Maraş-Adana hattını oluşturuyordu. Öte yandan Doğu Anadolu'yu Çukurova'ya bağlayan en eski ve en uzun demiryolu, Maraş-Malatya-Kurtalan hattıdır. 664 Km uzunluğundaki bu hat, 1929-1944 arasında inşa edilmiştir. Aynı zamanda Maraş'ın Narlı mevkii, Malatya ve Elazığ şehirleri demiryollarının düğümlendiği istasyonlardır.⁹⁷

1930'lu yıllarda Maraş'a en yakın istasyon İslahiye tren istasyonu idi.⁹⁸ 1940'lı yıllarda demiryolu, İskenderun'dan Türkoğlu (Eloğlu)'na ulaşmıştır. Trenin getirdiği yolcular, bu istasyondan otobüslerle Maraş'a taşınyordu.⁹⁹ Haftanın üç günü saat 06.15 ve saat 22.00'de Maraş istikametine posta ve banliyö trenleri geliyordu.¹⁰⁰ Maraş'a ilk tren ise 02.08.1948 yılında, Köprüağı istasyonunda ana hattan ayrılan 28 kilometrelik bir şube hattı ile gelmiştir.¹⁰¹

4. İklim Özellikleri

Maraş şehir merkezi, Orta İklim Kuşağı'nda olup Akdeniz iklimi görülür. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlıdır. Şehir ılıman iklime sahip olup sıcak bölgelere yakındır.

Sıcak aylarda esen garbi, sıcaklığı biraz olsun hafifletir. Bu rüzgâr Şubat ayının ortasından başlayarak Ağustos ayına kadar devam eder. Her gün öğleden sonra başlar gece yarısına kadar eser. Şehre yazın yağmur yağmadığından bitkiler ihtiyaç duydukları nemi, bu rüzgârdan alır. Serinleticiliğinin yanında nemli olan rüzgâr, bitki ve ağaçların nem ihtiyaçlarını giderir ve her şeyi yumuşatır.¹⁰² Maraş rüzgârlı bir şehir olduğundan esinti genelde eksik olmaz. Fakat kışın esen poyraz soğuk eser.

İklimin konutları ve insan yaşayışını direkt ilgilendiren yönü bulunduğundan, Maraş'ta eski konutlar da, yapı malzemesi ve şekil bakımından iklim şartlarından etkilenmişlerdir.

Maraş özellikle doğası ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Şehir, ikliminin özelliğinden dolayı tarıma ve hayvancılığa elverişlidir. Sulanabilen bir ovası vardır. Orçan'dan gelen Orçan Çayı, kış ayı boyunca Yavşan'dan başlayıp aşağıya doğru akan Deliçay, Cerit'ten çıkan Aksu ve Erkenez çayları ovası sular. Orçan Çayı ve Aksu yaz boyunca akmaya devam eder.

İlman ikliminden dolayı şehrin etrafı ormanlarla çevrilidir. Çevrede her türlü kerestelik ağaç bulunmaktadır. Son zamanlara kadar bu ormanlar tahribata uğramıştır. 1960'lı yıllardan sonra Ahır Dağı ve çevresi tekrar ormanlaştırılmaya başlandı. Günümüzde bu çevrede güzel bir orman oluşmuştur.

Sonuç

İktisadî, ticarî gelirlerinin şehrin ekonomisinde önemli yer alması ve sosyal olarak gelişmişlik şehirleşmenin en önemli kıstaslarından biri sayılmaktadır. Tüm bu veriler gösteriyor ki Maraş şehri Dulkadir Beyliği zamanından beri süre gelen gelişmesiyle, konumuyla, yerleşim alanıyla, ticaret gelirleriyle, sanatkârların çeşitliliğiyle, esnaf sayısının fazlalığıyla, nüfus özellikleriyle, ihracatıyla cazibe merkezi haline gelmiştir.

Şehrin gelişmesinde insanın karakter yapısı önemli rol oynamıştır. Dürüst, vatanına ve milletine bağlı olması, yeniliklere ve gelişmelere ayak uydurmasındaki becerisi, ticarî zekâsı, mevcut durumlar karşısında strateji geliştirebilmesi, gelişmelere açık olması şehri ekonomik ve sosyal olarak ileriye götürmüştür.

Maraş'ın ekonomik gelirlerinin fazlalığı, yüzyıllar boyunca şehri önemli kılmıştır. Şehrin stratejik konumu, iktisadî, ticarî ve ziraî olarak güçlü olması, milletlerin ve komutanların burayı sürekli olarak ele geçirmek isteyip yerleşmelerinin sebebi olmuştur. Maraş ekonomisi, XIX. yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılışına kadar uluslar arası ticaretteki önemini korumuştur. Bu dönemde şehir hem iç piyasaya hem de dış piyasaya satış yapan bir konumdadır. Bu tarihten Cumhuriyet kuruluncaya kadar geçen süre, Osmanlı

⁹⁷ Doğu Anadolu Bölgesi, s.129-139.

⁹⁸ Mehmet Yusuf Özbaş, "Şapka Hadisesi", **Dava**, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş 1994, s.32.

⁹⁹ Işıldakçıbaşı, "Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi", **Atayolu Gazetesi**, 19 Haziran 1947, s.2.

¹⁰⁰ Işıldakçıbaşı, "Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi", **Atayolu Gazetesi**, 17 Haziran 1947, s.2.

¹⁰¹ Gündüz vd., s.196; "Kahramanmaraş'ın Trene Kavuştuğu Gün", **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1986, s.103.

¹⁰² Atalay, s.165-172.

Devleti'nin savaşlarla uğraştığı dönemdir. Bu dönemde Maraş ekonomisi bölgesel düzeyde üretim yapar bir konuma düşmüştür.

Cumhuriyetle birlikte Türkiye'nin atılım hamlelerinden Maraş'ta nasibini almıştır. Fakat şehir ekonomisinde gerçek gelişimin temeli 1980'li yıllarda atılmıştır. Bu hamlelerin sonuçları 1990'lı yıllarla birlikte alınmıştır. Bu yıllarda teşviklerle yoğun bir sanayileşme gerçekleşmiştir. Sanayileşmenin bir neticesi olarak günümüzde şehirde üretim yapan fabrika sayısı 562 olmuştur.

Şehirde üretilen ürünler, 1990'lı yıllardan itibaren ihraç edilmeye başlanmış ve böylece Maraş uluslar arası piyasalara tekrar açılmıştır. Bu açılımla birlikte özellikle tekstil ve hazır giyim sektörlerinde ülkemizde olduğu kadar yurt dışında da önemli bir konuma gelmiştir.

Kaynakça

- AKDAĞ, Mustafa, (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C. II, Ankara: Barış Kitap Basım Yayını.
- ARIKAN, Mahmut, (2003). Osmanlıdan Günümüze Kahramanmaraş Ekonomisi ve Ahilik, *KASİAD Almanak*, 42.
- ATALAY, Besim, (1973). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: Dizerkonca Matbaası.
- AYGAN, Halil, (1996). *235 Numaralı Kabramanmaraş Şerîye Sicili*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- BALDUK, Mehmet, (1999). "Kahramanmaraş'ta Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü" *Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Kahramanmaraş Örneği (6. Ulusal İktisat Sempozyumu)*, Kahramanmaraş: Türkiye Ekonomi Kurumu, 181-213.
- BAŞDOĞAN, Ferhat, (1986). Maraş'ın Kurtuluş Savaşı, *Kabramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 65-81.
- Kahramanmaraş ve Kahramanmaraşlı, (1990). *Madalyalı Tek Şehir Kabramanmaraş Dergisi*, Sayı: 7, 70. Yıl Özel Sayısı, Ankara: Semih Ofset, 33-36.
- BAYRAKTAR, Hilmi, (2004). XIX. *Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- BİLAL, Mehmet, (2004). *Portreler: Yastık Altı Hikâyeler*, İstanbul: Medya Ofset.
- BİLMEN, Mehmet, (1997). 1884 Yılında Kahramanmaraş'ta Yabancı Fıstık Ağaçları (Melengiç) Aşılama Çalışmaları'na Dair Belge (1), *Sütçü İmam Dergisi*, Sayı: 9, Ankara: Gün Yayıncılık, 46-47.
- BOZKURT, Rıza, (1966). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak, ve İaşe Menzilleri*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi,
- ÇADIRCI, Musa, (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK.
- ÇOKYİĞİT, Coşkun, (2001). Coşkun Yiğit'in Kaleminden Necip Fazıl Kısakürek, *Edik*, Sayı: 4, İstanbul: Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, 32-35.
- DEDEOĞLU, Mesut, (1996). *Kabramanmaraş Ekonomisi*, Ankara: Lazer Ofset.
- DİKER, Hülya, (1990). Kahramanmaraş'ta Ticaret Hayatı, *Madalyalı Tek Şehir Kabramanmaraş Dergisi*, Sayı: 7, 70. Yıl Özel Sayısı, Ankara: Semih Ofset, 41-42.
- DOĞAN, Ayhan, (1999). XIX. *Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İmâr ve İskân Bakanlığı, (1970). *Doğu Anadolu Bölgesi: Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni*, Ankara: İmâr ve İskân Bakanlığı.
- EMİRMAHMUTOĞLU, A.Saim, (1963). Bedestenler Şehri: Geçmişte Maraş, *Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua, (Maraş-Adıyaman)*, Sayı: 14, C. 2.
- ERDOĞAN, Muzaffer, (1968). Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VII, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 149-205.
- EVLİYA ÇELEBİ, (1985). *Seyahatname*, sad. Mümin Çevik, C.9-10, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- EYİCİL, Ahmet, (1997). Maraş'ta ve Bazı Yerlerde 1856 Islahat Fermanına Tepki, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 81-110.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (2000). (çeviren Neyyir Kalaycıoğlu), 3. bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

- GEVRİ, Necmettin, (2005). Halep Salnameleri (Yıllıkları) ve Maraş, *Edik, Sayı: 49*, İstanbul: Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, 24-26.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, (1992). *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, 2. bs., İstanbul: Enderun Yayınları.
- GÖKHAN, İlyas, (2003). Kayseri ve Yöresinde Dulkadir Beyliği Hâkimiyeti ve Eserleri. *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (hzl. Ali Aktan), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 223-231.
- GÖKHAN, İlyas, (2005). XIII. Yüzyılda Maraş, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 191-222.
- GÖYÜNÇ, Nejat, (1973). Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi, *Bellekten, XXXVII(147)*, Ankara: TTK, 305-319.
- GÜÇLÜ, Erdoğan, (1991). Kahramanmaraş'ta Şeker Pancarı Ziraatı ve Şeker Fabrikası, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 8*, 71. Yıl Özel Sayısı, Ankara: Semih Ofset, 35-38.
- GÜNDÜZ, Tufan vd., (2001). Kahramanmaraş, *DİA, C. 24*, İstanbul: TDV, 192-201.
- GÜRBÜZ, Mehmet vd., (2004). Kahramanmaraş'ın Kurtuluşu, Gelişimi ve Mekânsal Analizi, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri, C. 1*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 276-285.
- GÜRBÜZ, Mehmet, (2001). *Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği.
- Halep Vilâyet Salnamesi*, H.1288/M.1872.
- Halep Vilâyet Salnamesi*, H.1318/M.1900.
- İŞILDAKÇIBAŞI, (17 Haziran 1947). Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi, *Atayolu Gazetesi, 2*.
- _____, Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi, (19 Haziran 1947). *Atayolu Gazetesi, 2*.
- _____, Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi, (21 Haziran 1947). *Atayolu Gazetesi, 2*.
- Kahramanmaraş'ın Trene Kavuştuğu Gün, (1986). *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3*, 66. Yıl Özel Sayısı, Ankara: Semih Ofset, 103.
- KABACALI, Alpay, (1998). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi*, İstanbul: Cem Ofset.
- KARAVUL, Nedim, (2004). *Dönüşü Olmayan Düşmanlıklar*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş 1. Dünya Harbinde Ermeni Çetecilerin Katliamına Uğramış Mağdurlar Derneği Yayınları.
- KAYA, Ömer, (2003). Uluyol-I, *Alkış Dergisi, Sayı: 10*, Kahramanmaraş: Özdil Yayınları, 21-22.
- KUŞÇUOĞLU, M. K., (Tarihsiz). Kahramanmaraş'ta Şeker Fabrikası Potansiyeli, *Teknik Eleman, Kurtuluş Özel Sayısı*, Kahramanmaraş: Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, 16-17.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, 2. bs., İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- MOLTKE, Helmuth Von, (1969). *Türkiye Mektupları*, (çeviren Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- ÖĞÜLMÜŞ, Selahattin, (1995). Kültür ve Kişilik Üzerine, *Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 6*, Ankara: Akid Yayıncılık, 23.
- ÖNGÖR, Sami, (1965). *Ortadoğu (Siyasî ve İktisadî Coğrafya)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ÖZBAŞ, Mehmet Yusuf, (1994). Şapka Hadisesi, *Dava, Sayı: 3*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, 32.
- ÖZBAŞ, Mehmet Yusuf, (Tarihsiz). *Dâva: 1920 Maraşlı-Fransız Harbi*, Sema Matbaası.
- ÖZDEMİR, Abdullah, (1995). Yaşayan Maraş, *Teknik Eleman, Sayı: 6*, Kahramanmaraş: Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, 49-50.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (2005). *Kültepe: Kaniş/Nesa*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZKARCI, Mehmet, Kahramanmaraş'ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarîsindeki Yeri ve Önemi (2002). *XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Ayrıbasım*, Ankara: TTK, 1213-1232.
- PAKÖZ, Oğuz, (2003). Geçmiş Zaman Olur Ki, *Alkış Dergisi, Sayı: 10*, Kahramanmaraş: Özdil Yayınları, .3-5.
- SEVÜK, İsmail Habib, (2002). *Yurttan Yazıklar*, 2. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÜMER, Faruk, (1983). Türklere Atçılık ve Binicilik, *Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 24*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1-120.

SÜMER, Faruk, (1985). Yabanlu Pazarı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 7 (37), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1-99.

SÜMER, Faruk, (1994). XIX. Yüzyılda Çukurova'da İçtimaî Hayat, (hızl. Jean-Louis Bacqué-Grammont), *VII. Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: TTK, 231-235.

SYKES, Mark, (2000). *Dârü'l-İslâm*, (çeviren Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara

ŞEMSETTİN SAMİ, (H.1316). *Kamus-ul Alam = Dictionary Universal D'Histoire Et De Geographie*, C. 6, İstanbul: Mihran Matbaası.

ŞEN, Abdurrahman, (2006). *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, İstanbul: Barbaros İlköğretim Okulu.

ŞEKERCİ, Selma, (1963). Kanlıdere, *Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecma*, (Maraş-Adıyaman), Sayı: 14, C. 2, Ankara, 11.

TANKUT, Hasan Reşit, (1944). *Maraş Yollarında*, Ankara: Recep Ulusođlu Basımevi.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1986). Maraşlıların Bayramı, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi*, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Ankara: Semih Ofset, 30-33.

YENİSOĞANCI, H. Veli, (2005). Kahramanmaraş Bölgesindeki Antik Yerlerin Adları, *Dört Mevsim Maraş*, Sayı: 5-6, İstanbul: MARAŞDER, 96-98.

YILMAZ, Ahmet Serdar, vd., (2005). Enerji Sektöründe Kahramanmaraş, *Dört Mevsim Maraş*, Sayı: 5-6, İstanbul: MARAŞDER, 114-118.

YİNANÇ, Refet ve ELİBÜYÜK Mesut, (1988). *Maraş Tabir Defteri (1563)*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi.